

TA'LIM TIZIMIDA KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILAR BILAN ISHLASHNING PSIXOLOGIK MUHIM JIHLATLARI

Qirg'izboyeva Saidaxon Ismoilovna

Asaka tumani 34-maktab amaliyotchi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning psixologik xususiyatlari, ularning ta'lim jarayoniga moslashuvi hamda ular bilan ishlashning muhim psixologik jihatlari yoritilgan. Shuningdek, o'quvchilarning bilish jarayonlari, emotsional rivojlanishi, motivatsiyasi va ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlash masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kichik maktab yoshi, o'quvchi shaxsi, psixologik rivojlanish, ta'lim jarayoni, motivatsiya, bilish jarayonlari, maktabga moslashuv, maktab psixologi, emotsional rivojlanish, tarbiya.

KIRISH

Kichik maktab yoshi bolaning rivojlanishida muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Ushbu davr odatda 6–10 yosh oralig'ini qamrab olib, bolaning yangi ijtimoiy maqom – o'quvchi maqomini egallashi bilan xarakterlanadi. Bu davrda bolaning hayot tarzida, faoliyatida va atrofdagilar bilan munosabatlarida sezilarli o'zgarishlar yuz beradi. Shu sababli kichik maktab yoshidagi o'quvchilar bilan ishlashda ularning yosh va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur yosh davrida bilish jarayonlari faol rivojlanadi. Diqqat, xotira, tafakkur va nutqning takomillashuvi bolaning o'quv faoliyatidagi muvaffaqiyatini belgilaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'proq ko'rgazmali-obrazli tafakkurga tayanadilar. Shu bois ta'lim jarayonida ko'rgazmali vositalar, didaktik o'yinlar va amaliy mashg'ulotlardan foydalanish samarali natija beradi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda o'qishga bo'lgan motivatsiyani shakllantirish muhim vazifalardan biridir. Dastlabki yillarda o'quvchilarning bilim olishga qiziqishi yuqori bo'ladi. Pedagog va psixologlarning vazifasi ushbu qiziqishni qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish va mustahkamlashdan iboratdir. Ijobiy baholash, muvaffaqiyat hissini yaratish va individual yondashuv bolalarning ta'limga bo'lgan munosabatini yaxshilaydi.

Maktabga moslashuv jarayoni ham ushbu yosh davrining muhim jihatlardan biri hisoblanadi. Ayrim bolalarda yangi muhitga moslashishda qiyinchiliklar, xavotirlanish yoki o'ziga ishonchsizlik kuzatilishi mumkin. Bunday holatlarda maktab psixologining ko'magi muhim ahamiyatga ega. Psixologik diagnostika, moslashuv mashg'ulotlari va

individual suhbatlar orqali o'quvchilarning maktab hayotiga muvaffaqiyatli moslashishiga yordam beriladi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning emotsional rivojlanishi ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Bu davrda bolalar kattalarning bahosiga juda sezgir bo'ladilar. Ularga nisbatan adolatli munosabat, qo'llab-quvvatlash va mehr ko'rsatish ruhiy salomatlikning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Salbiy tanqid va haddan tashqari talabchanlik esa o'ziga ishonchsizlik va xavotirlanishning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi ham ushbu yosh davrining muhim xususiyatlaridan biridir. O'quvchilar tengdoshlari bilan muloqot qilish, hamkorlikda ishlash va jamoa qoidalariga rioya qilishni o'rganadilar. Shu sababli jamoaviy o'yinlar, guruhiy mashg'ulotlar va kommunikativ treninglar ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Oila va maktab hamkorligi kichik maktab yoshidagi o'quvchilar bilan ishlashda muhim omildir. Ota-onalar bolaning ta'lim faoliyatiga qiziqish bildirishi, uni qo'llab-quvvatlashi va maktab bilan muntazam hamkorlik qilishi lozim. Bu bolaning psixologik barqarorligi va muvaffaqiyatli rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Maktab psixologi tomonidan olib boriladigan profilaktik, diagnostik va rivojlantiruvchi ishlar o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Psixolog o'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari va individual xususiyatlarini aniqlab, ularga mos tavsiyalar beradi hamda pedagoglar va ota-onalar bilan hamkorlikda ishlaydi.

A.G. Polyakovning so'zlariga ko'ra, agar bolaning asosiy axloqiy, shuningdek hissiy va irodaviy fazilatlari yetarli darajada rivojlanmagan bo'lsa, yuqori mas'uliyat darajasiga erishish mumkin emas. Shunga qaramay, boshlang'ich maktab yoshidagi mas'uliyat namoyon bo'lishining xususiyatlarini aniqlash uchun o'quvchilarning hissiy-irodaviy sohasining rivojlanish xususiyatlarini o'rganish talab qilinadi.

Boshlang'ich maktab yoshining chegaralari 7-8 yoshdan 11-12 yoshgacha. Bu vaqtda bola boshlang'ich maktabga borishni boshlaydi. Bu ham bola organizmining faol biologik rivojlanishi davri. Muhim o'zgarishlar tananing asab tizimi, skelet va mushak tizimlariga, ayniqsa ichki organlarning rivojlanishiga ta'sir qiladi.

Yana bir xususiyat boladagi axloqiy tuyg'ularning jadal rivojlanishi bilan bog'liq: do'stlik hissi, sinf uchun javobgarlik, boshqalarning qayg'usiga hamdardlik, adolatsizlikdan g'azablanish va boshqalar. Shu bilan birga, ular aniq ta'sirlar, ko'rilgan misol va topshiriqni bajarishda o'z harakatlari ta'siri ostida shakllanadi. Shuni yodda tutish kerakki, yosh o'quvchi o'zini tutish me'yorlari haqida bilib olganda, u o'qituvchining so'zlarini faqat unga hissiyot bilan tegganda, buni qilish zarurligini to'g'ridan-to'g'ri his qilganida sezadi.

Kichik yoshdagi o'quvchi yaxshi ish qilishi, achinishi va boshqalarga hamdardlik bildirishi mumkin. Va shu bilan birga, shunga o'xshash vaziyatlarda, aksincha, u bu his-tuyg'ularni ko'rsatmasligi mumkin. Albatta, kattalarning hukmini eshitib, u o'z munosabatini tezda o'zgartirishi va shu bilan birga rasmiy emas, balki mohiyatan yana yaxshi bo'lib chiqishi mumkin.

Boshlang'ich maktab yoshida axloqiy his -tuyg'ular, bola har doim yetilishi kerak bo'lgan axloqiy tamoyilni yetarli darajada aniq anglamasligi va tushunishi bilan tavsiflanadi, lekin ayni paytda uning tajribasi unga nima yaxshi va nima ekanligini aytib beradi. Shuning uchun, noqonuniy xatti-harakatlar qilganda, u odatda uyat tuyg'usini boshdan kechiradi. Ya'ni, boshlang'ich maktab yoshida bolaning manfaatlarida, uning hukmron his-tuyg'ularida, uni band qiladigan va hayajonlantiradigan narsalarda jiddiy o'zgarishlar yuz beradi. Maktab – yosh avlodni tarbiyalash tizimining asosiy bo'g'i. Bola ta'limining har bir bosqichida tarbiyaning o'ziga xos tomoni ustunlik qiladi. Kichik maktab o'quvchilarining tarbiyasida axloqiy tarbiya shunday bo'ladi: bolalar oddiy axloq me'yorlarini o'zlashtiradilar, turli vaziyatlarda ularga rioya qilishni o'rganadilar. Axloqiy xulq-atvorning shakllanishi bolalarning ko'p qirrali faoliyati (o'yinlar, o'qish) jarayonida, ular turli vaziyatlarda tengdoshlari bilan, o'zlaridan kichikroq bolalar va kattalar bilan bo'lgan munosabatlarda sodir bo'ladi.

O'quv mashg'ulotlarida va tengdoshlar jamoasida, yosh o'quvchi, birinchi navbatda, mustaqillik, o'ziga ishonch, mas'uliyat, qat'iyatlilik, chidamlilik kabi irodali xarakterli xususiyatlarni shakllantiradi. Kichik yoshdagi o'quvchining irodali muhim xususiyati-o'zini tuta bilishdir. Bu xususiyat birinchi navbatda kattalarning talablariga bo'ysunish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Ko'plab talabalar o'z xohish -istaklari va dam olish ehtiyojlarini cheklab, o'z darslarini o'zi tayyorlay oladilar. Kichik maktab o'quvchisida o'zini tutishning salbiy xarakteri – impulsivlik kuzatiladi. Bu yoshdagi hissiyotning kuchayishi natijasida bolani o'zining yangiliklari bilan o'ziga jalb etadigan hamma narsaga e'tiborni tez kutilmagan rag'batlantirishga qaratadi.

A.N.ning tadqiqotlarida. Leontyev shuni ko'rsatdiki, ularning xatti harakatlarida eng impulsivi o'g'il bolalar, qizlar esa o'zlarini tutib turishadi. Mualliflar buni oiladagi alohida mavqei bilan izohlaydilar, bu erda ular kundalik hayotini tartibga solish va ko'proq cheklovlarga ega bo'lish uchun uy yumushlarini bajaradilar, bu esa ular o'zini tuta bilishga yordam beradi.

Yosh maktab o'quvchilari ko'pincha o'z harakatlariga ishonmaydilar. Noma'lum va qo'rqinchli kichik maktab o'quvchilari, ular uchun tez -tez takrorlanadigan muvaffaqiyatsizliklar natijasida, mustahkam bilimlar bo'lmaganda, ular uchun yangi, notanish muhitda. Qat'iylik, eng muhim belgi sifatida, ayniqsa, 3 - sinfda uchraydi. Uning yordami bilan talabalar katta muvaffaqiyatlarga erishmoqdalar.

Boshlang'ich maktab yoshida his -tuyg'ular irodali harakatlarda muhim rol o'ynaydi, ular ko'pincha xatti -harakatlarning motivlariga aylanadi. Bu bosqichda iroda va hissiyotlarning rivojlanishi doimiy o'zaro ta'sirda sodir bo'ladi. Ba'zi hollarda, his -tuyg'ular irodaning rivojlanishiga hissa qo'shadi, boshqalarda - ular inhibe qiladi. Masalan, maktab jamoasining ta'siri ostida axloqiy his -tuyg'ularning tez rivojlanishi (burch hissi, do'stlik va boshqalar) uchinchi sinf o'quvchilarining ixtiyoriy harakatlarining motiviga aylanadi. Avvaliga bu hissiy istaklar shaxsiy motivlar bilan belgilanadi. Birinchi yoki ikkinchi sinf o'quvchisi so'ralganda tashqi oqibatlari bilan javob beradi. Yosh o'quvchining xulq-atvori va faoliyatini ixtiyoriy tartibga solish nuqtai nazaridan, vazifalar (vazifalar) optimal murakkablikda bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Bu boshida muvaffaqiyat qozonish tajribasini beradi va shu bilan maqsadni yanada qulay qiladi, bu esa o'z navbatida keyingi harakatlarni faollashtiradi. Juda qiyin vazifalar talabning salbiy tajribasini, harakatlardan bosh tortishi mumkin. Juda oson topshiriqlar irodaning rivojlanishiga hissa qo'shmaydi, chunki talaba ko'p harakat qilmasdan ishlashga o'rganadi.

O'quvchilarning uyushqoqlik, mas'uliyat, qat'iyatlilik va boshqa irodali fazilatlarni namoyon etishining yana bir sharti - bu uning maqsad sari intilayotganini ko'rgan va uni o'z harakatlari va harakatlari natijasida amalga oshiradigan faoliyatni tashkil etishdir. O'qituvchi harakatlarning ketma -ketligi va maqsadga muvofiqligini o'rgatishi, ya'ni irodani rivojlantirish uchun zarur shart -sharoitlarni yaratishi kerak.

Mas'uliyat, A. Maslouning fikricha, o'zini o'zi boshqarish, o'zini tutishning ma'lum darajasining mavjud bo'lishini, ya'ni emotsional irodali soha va axloqiyaxloqiy shakllanishini nazarda tutadi. Bu qoidalarni aks ettiruvchi ta'lim tizimi an'anaviy tizimdan ancha farq qiladi: talabalar mustaqil ravishda muayyan vazifalarning bajarilishini rejalashtiradi, vazifalarni taqsimlaydi, bajarilishini nazorat qiladi va o'zlari uchun sanksiyalar tizimini belgilaydi. O'qituvchi topshiriqning barcha bosqichlarida beg'ubor yordam va yordam beradi. Shaxsning boshqa fazilatlari va ko'nikmalarining butun majmui mas'uliyatning tarkibiy qismlari bo'lib xizmat qiladi. Ular orasida halollik, adolatlilik, printsiplarga rioya qilish, o'z harakatlarining oqibatlari uchun javob berishga tayyorlik bor. Agar odamda hissiy xususiyatlar rivojlanmasa, bu fazilatlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish mumkin emas: hamdardlik qobiliyati, boshqa odamlarga nisbatan sezgirlik. Har qanday burchning bajarilishi boshqa irodali fazilatlarning namoyon bo'lishini talab qiladi: qat'iyatlilik, tirishqoqlik, qat'iyatlilik, chidamlilik. Shunday qilib, mas'uliyat nafaqat xarakterda, balki his -tuyg'ularda, idrokda, xabardorlikda, dunyoqarashda, shaxsiyat xulq -atvorining turli shakllarida namoyon bo'ladi.

Keling, boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda bu fazilatning namoyon bo'lishini ko'rib chiqaylik. Bu yosh guruhining mas'uliyat ko'rsatkichlari orasida E.F. Nikolayevaning ta'kidlashicha:

- bolaning boshqalar uchun muhim bo‘lgan ko‘rsatmalarni bajarishning zarurligi va ahamiyatini anglashi;
- harakatlarning berilgan vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishga, vazifaning hissiy tajribasiga, uning mohiyatiga va natijasiga qaratilishi;
- tayinlangan ishni bajarish uchun javobgarlikka tortish zarurligini anglash

Yangi tajribalar paydo bo‘ladi, yangi vazifalar va maqsadlar paydo bo‘lib, o‘zlarini o‘ziga jalb qiladi, bir qator hodisalar va voqelikning jihatlariga yangi, hissiy munosabat tug‘iladi, bu esa maktabgacha yoshdagi bolani befarq qoldiradi. Yosh maktab o‘quvchilari sezgir hissiy va irodali sohalar bilan ajralib turadi. Bu yoshda axloqiy, hissiy va irodali soha shakllana boshlaydi, shu jumladan mas’uliyat. Boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalarda bu jarayonlarning shakllanishini ota-onalar va o‘qituvchilar nazoratining ahamiyati va zarurligini ta’kidlash lozim.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar bilan ishlashda ularning psixologik xususiyatlarini hisobga olish ta’lim va tarbiya samaradorligini oshiradi. O‘quvchilarning bilish jarayonlari, motivatsiyasi, emotsional holati va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash orqali ularning barkamol shaxs sifatida shakllanishiga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘oziyev E.G‘. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
2. Nishonova Z.T. Bolalar va pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2019.
3. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
4. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent, 2019.
5. Shoumarov G‘.B. Amaliy psixologiya. – Toshkent, 2018.
6. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva.
7. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.